

М.В. Чимирич*, А.М. Оленич**

ЖИВІ МУЗЕЇ ПЕРВИСНОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ (ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ)»

Статтю присвячено постановці питання створення «живого музею» кам'яної доби в Україні. Проаналізовано український та зарубіжний досвід створення, як живих музеїв загалом, так і музеїв кам'яної доби. Запропоновано концепцію найбільш відповідного музею, подібного напрямку, для українських умов.

Ключові слова: музей під відкритим небом, живий музей, скансен, кам'яна доба.

Одне з завдань будь-якої науки – поширення наукового знання в суспільстві. Археологія покликана висвітлювати аспекти матеріальної культури минувшини. В цьому напрямку, вона щільно взаємодіє з музейними і просвітницькими установами (музеї, школи, фестивалі), перекликаючись з іншими прикладними науками, завданням котрих стоїть максимальне поширення наукового знання в суспільстві. Тут надзвичайно доречними виступають форми подачі; різноманітні установи (музеї під відкритим небом, загальнотематичні та вузькоспеціалізовані музеї), комплекси (музейні комплекси), виставки (постійні та тимчасові). Музей є традиційною і ефективною площадкою для вирішення цих завдань.

Однак, за останні століття, суттєво змінились вимоги до музею. Традиційно він розглядався, як місце зберігання, передбачав наявність фондів, сховищ, реставраційні кабінети і тд. Експозиційна робота тут розглядалася лише важливою складовою. Виклики, що постають перед сучасними музеями провокують появу нових форм, так званих живих музеїв. Музеї просто неба формуються на основі нерухомих об'єктів і архітектурно-ландшафтних комплексів, створюваних пам'ятками та їх природним оточенням (Петраускас та ін. 2013, с. 124-132). Ідея подібних установ вже досить не нова. Перший живий музей (музей-скансен), був створений у Швеції ще у кінці XIX ст. (1891 р.) на острові Юргорден в Стокгольмі. Автором проекту став Артур Хазеліус. Назва «скансен» походить від назви вищезгаданої місцевості поблизу Стокгольма. Власне, цей музей, що був орієнтований на представлення зразків народної архітектури, і дав поштовх до появи подібних закладів (Борисенко 2017, с. 119-130.)

В Україні термін «музей-скансен», «живий музей», «музей просто неба» широко вживається для позначення функціонально одного різновиду музеїв, або взагалі максимально широке коло побідний музейних закладів. Слід ще раз наголосити, що такі музеї можуть бути розподілені за низкою ознак (територіальним принципом, експозиційним і тд). Найбільш загально слід розділити живі музеї на: музеї *in situ* (з музеєфікацією пам'яток і експонатів, що знаходились на тому самому місці до появи музею), транслоцировані (музей з перевезеними пам'ятками та експонатами), змішані (поєднують в собі характеристики музеїв *in situ* та транслоцированих), національні парки (поєднання екосистем та пам'яток архітектури), музеї-середовища (завданням котрих є створення тематичного середовища, що включає різноманітні аспекти життя (архітектури, ремесл тощо). Музей-середовище, в свою чергу, також, може різнитися в залежності від методичних завдань, що ставляться перед ним. Зокрема, він може базуватись на вже існуючих пам'ятках і експонатах чи створювати нові. Якщо розуміти музей скансен, як музей під відкритим небом, то він варіюватиметься за тематичністю (історичний, етнографічний), принципами побудови експозиції, розташуванням тощо (Тихонов 2013. с.14.). Подібні музеї можна спостерігати в різноманітті європейських закладів: 1) музеї рухомого типу — «скансени», які експонують на спеціально підібраній території пам'ятки історії та культури, перевезені із інших місць («Скансен» у Швеції; музей у Рожнові-під-Радгоштем у Чехії); 2) музеї «*in situ*», які покликані зберегти споруди на історичних місцях перебування (село Холлоко в Угорщині; музей Арбер в Ісландії, музей в Коуржимі у Чехії); 3) музеї змішаного типу, де у середовище зі збереженими пам'ятками пе-

margochimiris@gmail.com

ревозяться нові споруди (музейний комплекс «Астра» в Румунії). (Петраускас, Петраускас-не, Коваль 2013, с. 124-132).

Створення вітчизняних музеїв-скансенів почалося досить пізно. Не дивлячись на те, що ідеї створення на українських землях з'явилися синхронно з Європою. До реалізації справа дійшли тільки у 60-х роках ХХ ст. Тоді за основу було взято концепцію кінця ХІХ ст., – музею архітектури та побуту просто неба, з переміщеними експонатами (архітектурними об'єктами). За формою і змістом вони були найближчі саме до того самого «скансену» у Швеції. Подібні комплекси з певною радянською специфікою з'явилися у більшості великих міст УРСР (Київ, Ужгород, Львів, Чернівці). Перший музей був створений у 1964 році в Переяславі (Проненко 2017, с. 91-97.). До його складу входять 371 пам'ятка історії і архітектури різних періодів, 25 тематичних музеїв, у фондах яких зберігається величезна кількість експонатів.

З іншої сторони, Музей народної архітектури та побуту України «Пирогів» в Києві, заснований пізніше, у 1969 році. Його можна віднести до найбільш відомих музеїв під відкритим небом в Україні. На момент відкриття музею, в 1976 році, його територія становила 120 га на яких було розміщено більше 150 споруд – пам'яток української архітектури і побуту. Всі вони були згруповані в 5 експозицій: Середня Надніпрянщина, Полтавщина, Слобожанщина, Полісся і Поділля, що говорить про більш вузьке та тематичне спрямування музею. На сьогодні, площа музею становить 150 га, на яких зосереджено до 300 архітектурних експонатів народного будівництва ХVІ—ХХ ст. (История создания... 2019), (Федорова 2010).

На сьогодні подібних музеїв в Україні існує більше десяти, включно з приватними музеями. Концепції останніх, в цілому, подібні до державних музеїв архітектури та побуту своїм поданням інформації. Серед відносно нових музейних комплексів під відкритим небом слід згадати вузькоспеціалізовані музейні комплекси, що покликані висвітлювати один історичний період. В Україні, зазвичай, це комплекси орієнтовані на середньовічний та козацький періоди. Для прикладу: приватний музей «Мамаєва Слобода» та етнографічний комплекс «Українське село». Ідея цих музеїв абсолютно ідентична до скансенів створених у радянський період. Відмінність хіба у хронологічних рамках. До них можна також віднести Січ на острові Хортиця. Однак, даний комплекс має прив'язку до історичної місцевості де він збудований, але ніяк не пов'язаний з конкретними пам'ятками архео-

логії. Серед подібних комплексів слід згадати і «Парк Київська Русь», що позиціонує себе як «археодром», тобто майданчик для проведення певних археологічних, ремісничих, і архітектурно-ремісничих експериментів.

Цікавим прикладом є створення архітектурних моделей на базі археологічно досліджених об'єктів, а саме комплекс «Гетьманська столиця» в Батурині. Однак, у випадку з Батурином, музейний комплекс збудовано на не повністю дослідженій пам'ятці археології, що фактично руйнує пам'ятку та унеможливорює її подальші дослідження. Як бачимо, використання археологічних об'єктів *in situ*, не дуже широка практика для створення сучасних музейних комплексів в Україні, в тих випадках коли вона присутня – руйнується первинна пам'ятка.

Приклади існуючих музеїв в Україні говорить про застарілість їх концепції. Відтворення історії та культури музейними засобами потребує розроблення нових типів музеїв, бо у дійсності не використовується нічого нового. Музеї просто неба працюють за старою схемою: мінімальна взаємодія з відвідувачами. Максимум – надання своїх площ під фестивалі та для ремісників. Ще однією причиною, негативних тенденцій щодо музеєфікації, є поступове перетворення музейних комплексів на певні «резервації», штучно вирвані з контексту свого первісного виникнення й існування. Оптимальний варіант вибору пам'ятки для пристосування під музей досягається під час комплексного врахування містобудівних, функціональних і конструктивних факторів. На жаль, ці показники не завжди беруться до уваги. Найчастіше недооцінюється містобудівна та первинна композиційні характеристики розташування споруд в ансамблі. Внаслідок цього низка музеїв перебувають в місцях, віддалених від трас і маршрутів відвідувачів, або навпаки затиснуті між районами багатоповерхівок (Ремешило-Рибчинська 2017, с. 30-39.)

Окрім застарілої подачі інформації, є проблема: не всі історичні чи археологічні періоди можна показати за допомогою скансенів. Створення живих музеїв на пам'ятках кам'яної доби має ще більше нюансів в плані їх реалізації. Ідея створення подібних музейних комплексів, на базі досліджених археологічних пам'яток кам'яної доби, також з'явилась ще у радянські часи. Це було пов'язано з масовим відкриттям палеолітичних пам'яток із житлами із кісток мамонта у 50-60 рр. ХХ ст., що можуть вважатися найбільш ранніми архітектурними формами на теренах України. Тоді ж було вирішено експонувати їх у музеях. Для прикладу, із До-

браничівської стоянки перевезено монолітом залишки житла із кісток мамонтів, які використовують для експозиційної частини вже вищезгаданого першого радянського скансену у Переяславі (Козій 2009, с. 128-134.). Інше житло, з Мізинської стоянки, було перевезено до Києва в Національний природничий музей. Створення музейних комплексів «in situ» має тільки один позитивний приклад – Добраничівська стоянка. Тут у 1978 році було збудовано цегляний павільйон над одним із господарсько-побутових комплексів. Музей у Добраничівці (філіал Яготинського краєзнавчого музею) є хорошим прикладом музеєфікації археологічного об'єкту, однак це класичний музейний комплекс, що не відповідає критеріям «скансену».

В пізній радянський період (80-ті роки ХХ ст.) спроби подібної музеєфікації не повторювались, на Мізинській і Радомишельській стоянках було встановлено пам'яткоохоронні знаки. Повноцінна музеєфікація і створення історико-культурного заповідника планувалась на базі Межирічської стоянки (Самойленко 2016, с. 62-69.). Однак ці плани до тепер лишаються не реалізованими.

Музеїв подібного напрямку, присвячених кам'яній добі та таких, що містили б реконструкції жител, майже не існує не тільки в Україні, але і в Європі. Для прикладу слід згадати комплекс Kierikki Stone Age Centre (Kierikkikeskus) біля міста Оулу, найбільшого міста у північній Фінляндії. Однак, щоправда, музей орієнтований більше на неолітичний період. Для іншого прикладу, можна згадати про живопис у печері Ласко (Франція) (Абрамова 1971, с. 53-80.). Після відкриття наскельного живопису, дана місцина швидко стала популярною. Через великі напливи туристів відбулось погіршення природних умов в середині печери. Аби не втрачати туристів, було вирішено відтворити точні копії малюнків у печері, так з'явилися Ласко 1 та Ласко 2. Навіть сьогодні, попри те, що живопис у печері Ласко був відкритий у середині минулого століття, він не втрачає своєї актуальності.

Нескельні живописи хоч і лишаються впізнаваними атрибутами кам'яної доби, але вони – не єдині символи цього часу. Для східної Європи таким символом є житла з кісток мамонтів, що лишаються візитівкою палеоліту України. Житла з кісток мамонтів є оригінальною туристичною принадою. Враховуючи ці обставини, інформаційний і туристичний потенціал музею під відкритим небом на базі пам'ятки археології кам'яної доби видається значним. Оскільки, він є оригінальним і майже немає аналогів як у Європі так і у світі загалом.

Важливою є форма живого музею. На тепер спостерігаються тенденції відходу від класичної моделі «скансену», що передбачає наявність експозиційних об'єктів, та класичної експозиційної роботи як такої. Комплекси, що з'явилися у західній Європі за останні 10-20 років орієнтовані на те, щоб взагалі прибрати будь які бар'єри між комплексом і відвідувачем (музеї-середовища). Всі речі, об'єкти, будинки, тощо повністю функціональні і можуть бути використані за прямим призначенням. Таким чином зникає відчуття того, що людина знаходиться в музеї, вона повністю інтегрована в середовище. Так само, як і всі елементи «експозиції». Прикладом таких успішних музеїв можуть бути Museum Turmhügelburg Lütjeburg у Німеччині.

Таким чином ідеальною формою для тематичного музею під відкритим небом, є комбінований музей, що поєднуватиме в собі кілька експозиційних форм. Основою музею може бути як музеєфіковане «in situ» житло з кісток мамонта, наприклад, житло на пізньопалеолітичній стоянці Межиріч, так і відтворене з нуля на новому місці. На базі аутентичного житла створюється традиційний музейний простір з постійною експозиційною частиною з використанням рухомих археологічних пам'яток. Ця частина може поєднуватися з експериментальним музейним простором, котрий має включати в себе натурні реконструкції жител з кісток мамонтів та експериментальних майданчиків, що мають на меті відтворювати певні аспекти повсякденного життя населення кам'яної доби.

Щодо розвитку популярності, бажано, щоб музей був залучений до міжнародної асоціації живих музеїв. Вони об'єднують в собі різнопланові установи, організації, індивідуальних членів. Основним видом взаємодії таких закладів інформаційна підтримка. Найбільшою з таких організацій є EXARC. Жоден із українських музеїв не є членом вище згаданої організації (станом на 2019 рік.) (EXARC Members...2019), з іншого боку, інформація про будь-яке міжнародне партнерство на офіційних ресурсах музеїв під відкритим небом відсутня.

Таким чином створення повноцінного і сучасного музею-скансену кам'яної доби в Україні є актуальним завданням. Він може бути створений на базі вже відкритих і частково досліджених пам'яток із залишками жител з кісток мамонта. Організація музейного середовища із залученням натурних реконструкції і експериментальної частини мусять сприяти як залученню великої кількості туристів, так і збереженню та популяризації оригінальної пам'ятки.

ЛІТЕРАТУРА:

- Абрамова, З.А. 1971. Ляско — памятник палеолитического наскального искусства. В: Васильевский, Р.С. (ред.). *Первобытное искусство*. Новосибирск, с. 53-80.
- Башкатов, Ю.Ю., Терпиловський, Р.В. 2011. До історії скансенів у Європі. *Археологія і давня історія України*, 5, с. 7-16.
- Борисенко, Ю.С. 2017. Становлення та розвиток музейних закладів просто неба на українських землях (кінець XIX – 80-ті рр. XX ст.). *Питання культурології*, 33, с. 119-130.
- Козій, Г. 2009. Першому в Україні Музею просто неба – 45. *Краєзнавство*, 1-2, с. 128-134.
- Петраускас, А.В., Петраускене, А.О., Коваль, О.А. 2013. Створення музею-скансену «Древлянський Град». *Археологія і давня історія України*, 10, с. 124-132.
- Проненко, І.В. 2017. Сучасний розвиток музеїв-скансенів в українській музейній структурі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 20, с. 91-97.
- Ремешило-Рибчинська, О.І. 2017. Архітектурно-просторова організація археологічних музеїв під відкритим небом (на прикладі Пліснеського історико-культурного заповідника). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* (Серія: Архітектура) 878. Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 30-39.
- Самойленко, Л.Г., Шидловський, П.С. 2016. Межирічська стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. 4, с. 62-69.
- Тихонов, В.В. 2013. *Методические рекомендации по формированию и развитию этнографических музеев*. Иркутск.
- Федорова, Л.Д. НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ. 2010. Енциклопедія історії України, 7, 728 с.: іл. [online] Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalnyj_m_arkh
- Шмелев, В.Г. 1983. *Музей под открытым небом: Очерки истории возникновения и развития*. Київ: Наук. Думка.
- Пирогово. Музей под открытым небом. 2019. История создания музея Пирогово [online]. Режим доступу: <http://pirogovo.org.ua/history.html>
- EXARC.net. 2019. EXARC Members Archaeological (Open-Air) Museums [online]. Режим доступу: <https://exarc.net/members/venues>

REFERENCES:

- Abramova, Z.A. 1971. Liasko — pamiatnik paleoliticeskogo naskal'nogo iskusstva. V: Vasilevskiy, R.S. (red.). *Pervobytnoe iskusstvo*. Novosibirsk, s. 53-80.
- Bashkatov, Yu.Yu., Terpylovskiy, R.V. 2011. Do istorii skanseniv u Yevropi. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 5, s. 7-16.
- Borysenko, Yu.S. 2017. Stanovlennia ta rozvytok muzeinykh zakladiv prosto neba na ukrainskykh zemliakh (kinets XIX – 80-ti rr. XX st.). *Pytannia kulturolohii*, 33, s. 119-130.
- Kozii, H. 2009. Pershomu v Ukraini Muzeiu prosto neba – 45. *Kraieznnavstvo*, 1-2, s. 128-134.
- Petrauskas, A.V., Petrauskene, A.O., Koval, O.A. 2013. Stvorennia muzeiu-skansenu «Drevlianskyi Hrad». *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 10, s. 124-132.
- Pronenko, I.V. 2017. Suchasnyi rozvytok muzeiv-skanseniv v ukrainskii muzeinii strukturi. *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii*, 20, s. 91-97.
- Remeshylo-Rybchynska, O.I. 2017. Arkhitekturno-prostorova orhanizatsiia arkheolohichnykh muzeiv pid vidkrytym neбом (na prykladi Plisneskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»* (Serii: Arkhitektura) 878. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, s. 30-39.
- Samoilenko, L.H., Shydlovskiy, P.S. 2016. Mezhyritska stoiianka: yake maibutnie v nashoho mynuloho? *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Istorii. 4, s. 62-69.
- Tikhonov, V.V. 2013. *Metodicheskie rekomendatsii po formirovaniyu i razvytyiu etnograficheskikh muzeev*. Irkutsk.
- Fedorova, L.D. Natsionalnyi muzei narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy NAN Ukrainy. 2010. Entsiklopediia istorii Ukrainy, 7, 728 s.: il. [online]. Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalnyj_m_arkh
- Shmelev, V.G. 1983. *Muzej pod otkryty'm neбом: Ocherki istorii vozniknoveniya i razvitiya*. Kyiv: Nauk. Dumka.
- Pirogovo. Muzej pod otkryty'm neбом. 2019. Istoriya sozdaniya muzeya Pirogovo [online]. Rezhim dostupu: <http://pirogovo.org.ua/history.html>
- EXARC.net. 2019. EXARC Members Archaeological (Open-Air) Museums [online]. Режим доступу: <https://exarc.net/members/venues>

Chymyrys Marharyta V., Olenych Andriy M.

LIVING MUSEUMS OF PREHISTORIC TIMES IN UKRAINE (STATEMENT OF A QUESTION)

The task of any science is to disseminate scientific knowledge in society. Archeology aims to cover various aspects of the material culture of the past in various ways. In this direction, it interacts closely with museum and educational institutions (museums, schools, festivals), interacting with other applied sciences. The task of which is to maximize the spread of scientific knowledge in society. Here are very relevant forms of filing: various institutions (open-air museums, highly specialized museums), complexes (museum complexes), exhibitions (temporary). The museum is a traditional and effective platform for these tasks.

However, in recent centuries, the requirements for the museum have changed significantly. Traditionally, it was considered as a place of storage, provided for the availability of funds, storage facilities, restoration offices, etc. Exposure work is only an important component here. The challenges facing contemporary museums give rise to their other forms, the so-called living museums. The first living museum (Skansen Museum) was created in Sweden in the late 19th century. In fact, this museum, which was focused on the presentation of samples of folk architecture and gave impetus to the emergence of such institutions.

In Ukraine, the term "museum-scansen", "living museum", "open-air museum" is widely used to refer to such museums. However, these concepts functionally denote the same variety of museums, or in general the widest possible range of museum museums. It should be noted that such museums can still be distributed on a number of grounds.

One such feature is the distribution of museums over the periods they present, and this raises the big question: "Are there any museums that are aimed only at Stone Age and is it even possible and rational?"

Keywords: *open-air museum, Living museum, scansen, Stone Age.*